

„A SZÓTEHETSÉGEM NEM OLYAN . . .”

(Egy kisközség cigányairól)

LŐRINCZ JUDIT

Tiszaigaron a falu szélén, a temetővel szemben lakott a falu 100–120 főnyi cigánysága. Ma üres, puszta a hely, egy ház sem maradt hírmondónak. Az öregek története elevenítik meg a múltat. Egykori életmódjukból persze még őriznek bizonyos elemeket a mostaniak is, annak ellenére, hogy házaik a paraszt-porták közé ékelődnek.

Tiszaigár népessége a századfordulón volt a legnagyobb, a demográfiai apadás a XX. században folyamatos, az 1980-as népszámlálás szerint a lakónépesség: 1039 fő. A 15 éven felüli népességből legalább 8 általánost végzett 43,3 %, Szolnok megye községeinek átlaga e tekintetben: 51,9 %.

A múlt

A század elején a tiszaigari cigányok sátorban laktak és nagyobbrészt kézműveségből éltek. Feltehető, hogy vándorló életmódjuk hasonló volt a teknős cigányokéhoz. Cigány nyelven érintkeztek.

Értettek a seprűkötéshez, vályogvetéshez, tapasztáshoz, rézművességhez. Csengett is öntöttek, de a bádog hideg megmunkálásával, edényfoltozással, fűrócsinálással is foglalkoztak.¹

Vályogkunyhókban éltek a faluszéli cigánytelepen a vályogvető gödör pocsolyás partján. Temetősnak, vagy gödröknek nevezték a falunak ezt a részét. A telep zártsága, a putris életmód², a szó szimbolikus értelmében legalábbis azt jelentette, hogy el voltak „ásva”, „temetve”, a falu életébe csak foglalkozásukon és a házalásos formát öltő cserekereskedésen keresztül kapcsolódtak.

A zárt telep nemcsak földrajzi határt, de átléphetetlen szociális válaszfalat is jelentett egyben. A zárt, putris életmód masszív szubkultúrát őrzött. A paraszti életmód idegen volt számukra, s minthogy a cigányok nem képezték az agrártársadalom részét, a földműveléshez nem értettek, kirekedtségük megpecsételődött. A parasztházakhoz udvar tartozott, baromfit neveltek, disznót tartottak. A cigánysor putrijai egymás hegyénhátán sorakoztak jószág nélkül.

„Azelőtt 200, meg 300 vályogból össze volt húzva egy kis földi kunyhó, és a határból meg ilyen akácfa, meg egyenesebb fa ki volt vágva, és abból volt a teteje, letapasztottuk. Egyik éjszaka raktam felfelé, a másik éjszaka elmentem a határba ilyen egyenes akácfákat lopni, a harmadik nap, mikor hazajöttem, akkor lementem a tóba, zöldnádát vágtam a tetejére, hogy mégis, ha eső lesz, ne ázzon be. Ezt mind a magam erejéből, ahogy meg tudtam csinálni.” (R. I.)

A 100–120 főnyi cigányság hozzávetőlegesen 15–17 putriban lakott. A putrik egy része egy helyiségből állt, de parányi konyha és szoba tette ki a kétszobásúakat is. Átlagban tehát 7–8 ember jutott egy ilyen kunyhóra, volt amelyekben kevesebben laktak, és néhány közülük 12–15 ember életterét is jelentette.³

A nem verbális kommunikációban fontos szerepe van a térköz-szabályozásnak. Megállapítást nyert, hogy az ember térigénye nem azonos teste térfogatával, hanem különböző burkok veszik körül. Az ember személyiségének extenziójaként igényli ezeket a zónákat is. A kis alapterületű kunyhókban mindenfajta életfunkció abban a közelségben megy végbe, amit a proxemika „bizalmas távolságnak” nevez, s amely tulajdonképpen a szeretkezés, birkózás, vigasztalás és gyámolítás zónája. Az egymás iránt táplált pillanatnyi érzések, a térszükségletek kifejezhetetlenné válnak.⁴ A zsúfoltság már önmagában is deformál, neurotizál, de hozzájárulnak még a fertőzőési lehetőségek, a betegségek gyors átadása, a rossz higiéniai viszonyok, az egészségtelen ivóvíz.

Mi történt a hagyományos cigányfoglalkozásokkal?

„Voltak cigányok, akik magasabb szinten álltak, akik értették valamelyik szakmát, a csengőöntést, a fúrókészítést, vagy a vesszőfonást.

– Aki csengőöntéssel foglalkozott, meg fúrókészítéssel, mit kaphatott ezért? Pénzben fizették, vagy terményt kapott érte?

– Általában vegyesen. Nagyobb volt az állatállomány, de ez a termelőszövetkezetek szervezésével megszűnt. Megszűnt ez a jellegű munka is, a csengőöntésnek nem volt értelme. Ugyan ez történt a fúrókészítéssel, jött az ipari ellátás, megszűnt az, hogy olcsóbban tudta megcsinálni, mint ahogy a boltban megvett valaki egy fúrót. Az árak nivellálása egyszerűen azt jelentette, hogy ami náluk kézműipari előállítás volt, akkor már nem ment, mert annyiért nem volt már érdemes megcsinálni, mint amennyiért a boltban meg lehetett venni. A szakajtókészítés, a fonás elsovdát, az igény tovább nem jelentkezett, a kenyérellátás iparilag történt, pékségek alakultak. Mindinkább tüntek el a saját sütések ... Az asszonyok tippan meszelőt készítettek⁵ de az ipar a szakmájukat egyszerűen tönkretette, azelőtt ez volt az itteni asszonyoknak a szakmája.” (S. B.)

Ezek a tevékenységek inkább kvázi-termelő tevékenységek, a hagyományos életformában termelő cigány ebből nem tudott meggazdagodni. A munkából szerzett haszon csak önmaga és családja szűkös viszonyainak újratermeléséhez volt elég. Az árakat a környezet szabta meg, és az alacsony árak nyilván összefüggtek a cigányok kisebbségi helyzetével.⁶

A 40-es, 50-es években tehát kihaltak az ősi, hagyományos cigányfoglalkozások. A csengőöntésnek, a fúrócsinálásnak és a bádoggal hideg megmunkálásának leáldozott. A falu iparcikkkel való hiányos ellátása egy darabig még lehetővé tette a kereskedést, a házalás formájában.

A mezőgazdaság kollektivizálása idején főként kőműves segédmunkát, tapasztást végeztek brigádban. Kis töredéküket felszívta az extenzív iparosítás, mivel a környéknek ez idő tájt ipara nemigen volt. Egerben és Budapesten helyezkedtek el földmunkára, kubikolásra, kábelfektetésre, tehát kvalifikáltságot nem igénylő munkákra.

Amikor a csoport együttélt, mindenkit erősebb szálak fűztek egymáshoz, a hagyományos foglalkozások, az értékesítés, a házalás, az újabb munka felvállalása, az élelemszerzés egy szerves közösség létfunkcióit jelentette. A létfenntartás biztosítása együttműködést kívánt, kialakultak az ehhez kapcsolódó szerepek. Ezek a nagy egymásraultaltságban élő szerves közösségek funkciótlaná váltak az extenzív iparosítás megindulásakor, majd a telep felszámolásával meg is szűntek.

Az asszony-szerep

A cigánycsaládokban még mindig szokás az, hogy gyermekszületés után az anya végleg otthon marad. A hagyományos életmódot élő cigánycsaládban az asszonyok nem dolgoztak, mégis a megélhetés, a családi élet fenntartásának gondja elsősorban a nőre hárult. Az anya a központ, az élet rendjének irányítója.

„Nem szólított az uram, nem küldetett, hogy én dolgozzak. Én ahogy hozzámentem, egy évre, tizenhat éves voltam, meglett az első gyerekem, ő akkor engem nem küldetett, azt mondta, majd ő dolgozik, én meg végezzem el otthon azt a munkát, ami engem hárit. Akkor én otthon megcsináltam amit kellett, neveltem a kisgyerekeket, mert az egyik pici volt, a másik kicsi... Elég volt nekem a 8 gyerek, mire hozzáfogtam, hogy azokat feltisztázzam, azoknak enni adtam, az nekem pontosan elég volt. Mire elvégeztem körülöttük, addigra csak sepertem le magamról a vizet, annyi baj volt velük. (I. A.-nè)

Vállalták a női szerepet, de a felelősséget, a család irányítását, a jövedelem beosztását is. A felbomlott cigányközösségek nőtagjait kötik a hagyományok, noha esetleg funkciójukat veszítve élnek tovább ezek az íratlan törvények.⁷ Hozzá kell még fűzni, hogy a háztartásban dolgozó nők is pénzt hoznak a házhoz, bár rendszertelenül. Tippant, kamillát (székfű-virágot) szednek a szezonban. Előfordul, hogy egy nyári hónap alatt 20–25 ezer forintnyi munkát végeznek. Egy kiló kamilláért 10, gyermekláncfűért és bogáncsért 6,— Ft-ot fizetnek. Néha kapálást is vállalnak napszámban.

Ki a faluba

Az MSZMP KB 1961 júniusi határozata döntött a zárt cigánytelepek felszámolásáról. Az 1957-es parcellázás és újabb kunyhók telepítése folytán Tiszaigarban nem került sor a határozat végrehajtására, csak a 60-as évek végén. A cigányok egy része nem akart szakítani eddigi szokásaival. De nemcsak a tradíciók, a putris életmód kötött a gödrökhöz. Akadtak olyanok, akik investáltak a házba a közelmúltban. Volt közöttük aki elvagyott, emberibb életét, felemelkedését a faluba költözéstől remélte.

„Mikor felépítettem a gyönyörű szép lakást, a családomat felneveltem, hogy örvendezzenek benne, akkor azt mondták nekem a tanácsból, hogy nem lakható helyen van, bontsuk le... ott halastavat csinálnak. De még a mai napig úgy van, nincs ott semmi a világon, az én szép lakásom meg odavan...

– A szomszédok hogy fogadták, mikor idejöttek?

– Hát egyik fogadott, a másik haragudott, hogy mink gyöttünk ide, cigányok vagyunk. Én azt mondtam, hogy saját pénzével odamegy vásárolni, ahova akar, olyat vásárol amivel bír, nem vehet százezrest, mert nincs tehetsége hozzá, nekünk jó lesz ez is, ezt feleltem. (R. K.-né)

„Én megépítettem a cigánysoron a lakásomat. Hát engem borzasztó bántottak ezek a cigányok, a többiek. Szóval mindig zsörgelődtek, veszekedtek velünk és nem hagytak maradásunkat. Én akkor azt mondtam, hogy jó, mert az asszony mindig rítt, amikor hazajöttem, mondtam, jó anyukám, ne törődj vele, keresünk a faluba árendás lakást.” (N.L.)

Azonkívül, hogy a falu főutcáján, Tiszaigaron egy cigánycsalád sem lakik, a szegregáció jelei nem fedezhetők fel.

Hány helyiségek a házak?

1 helyiségből álló ház
1 szoba, konyha
1 szoba, konyha + nyári konyha
2 szoba, konyha
2 szoba, konyha + nyári konyha
3 szoba, konyha + nyári konyha

Hány tagúak a családok?

2
2, 2, 2, 3, 5, 6, 7, 8
6
5, 6
3, 3, 7, 11, 12
6

Láthatjuk, hogy van olyan szoba-konyhás házacska, ahol hatan, heten, nyolcan is élnek, de a két szoba + nyári konyhás lakás sem nagy tizenegy, vagy tizenkét lakónak. Hány generáció él együtt? A 18 háztartásból egy generációs: 3, két generációs: 9, három generációs: 6. Három olyan ház van, amelyben testvérek élnek együtt családjikkal. Az egy lakásban lakók átlagos száma: 5,2. (Az adatok az 1980-as állapotot tükrözik.)

Az elv az volt, hogy a cigányok ne maradjanak egy tömbbe, hanem a falu parasztportái közé ékelődjenek házaik. Többnyire megüresedett parasztházak megvásárlása jelentette a megoldást, 10% készpénz lefizetése, igazolt munkaviszony, és OTP-hitel biztosítása mellett.

„Hogy úgy mondjam elnéptelenedik Igar. Az a lakosság, magyar lakosság, aki a termelőszövetkezetben nem találta meg a helyét elvándorol, vagy a fiatalok nem tudtak belépni a termelőszövetkezetbe. Ahogy a gépesítés növekedett, erősödtek a termelőszövetkezetek, a munkaerő létszáma csökkent, sokan a helyi lakosok közül elvándoroltak. Egy darabig hazajártak, aztán próbálták ott letelepedni, ott lakást szerezni. Oda vitték a családot is. Ez egyszerűen azt jelentette, hogy ezeket az üresen álló lakásokat vásárolták meg a cigányok hitellel, mert úgy gondolták, hogy most minek építsenek egy másikat. Ez kedvezményes lehetőség, és tetszett nekik, hogy magyar házat vettek meg.” (S. B. interjúrészlet)

A faluba költözés számos konfliktust hozott. A befogadás-beilleszkedés nem könnyű, a szomszédok gyakran hangot adtak ellenérzéseiknek, hangos szóváltások jelezték, ha egy-egy cigány-család „hont” foglalt.

A telepen élés nem kívánt szélesebb tájékozottságot, azt a környéket kellett jól ismerni, amely a vándorlási körzetet jelentette. A faluba költözés, a munkavállalás az iparban, újabb nehézségeket szül. Amikor a család tagjai távolabbi vidékekre, nagyvárosba kerülnek dolgozni, a kapcsolattartás levélen keresztül, vagy utazás, látogatás formájában lenne lehetséges. A kapcsolati kultúra egyoldalú gyakorlatát nehéz átváltani egy olyan rugalmasabb, a napi testközelí érintkezést nélkülöző családi kapcsolatra, amelyik más intenzitású és közvettebb.

„Analfabéta vagyok, mikor Salgótarjába dolgoztam, három keresztet tettem. Ha ír a lányom, másnak kell lemagyarázni, mit, meg hogy. Ha írnék, csak le kéne ülnöm, oszt kész lenne.” (B. E.)

Írni, olvasni

Tiszaigaron a negyven év feletti cigányok jelentős része analfabéta, a harminc-negyven év közöttieknek kis százaléka. A harminc éven aluliak körében többen elvégezték a nyolc általánost, igaz, az évismétlés gyakran előfordul. „Szalajtottam egyet”, ahogy ők mondják.

Az írni, olvasni tudás szinte alapfeltétele az elhelyezkedésnek. A nagyipar kialakulása hívta létre a következő elemi népoktatást. A legegyszerűbb számtani műveletek elvégzése, a gépek használati utasításának kiböngészése nélkül a termelésbe kapcsolódás szinte lehetetlen. Saját sorsuk elfogadható intézése is megkövetelné az írni, olvasni tudást.

A tizennégy éven felüliek száma: 64

A negyven év fölöttiek (N=24) közül analfabéta: 15

31–40 évesek (N=31) 4

21–30 évesek 2

14–20 évesek (N=9) 1

Analfabéta összesen: 22, azaz 34,3%

A helyzet jobb megértéséhez az országos adatokat hívjuk segítségül. A nem cigány lakosság körében az analfabetizmus csaknem felszámoltnak tekinthető, a tizennégy év feletti cigányok 39%-a volt analfabéta 1971-ben. A legidősebbek, az 59 éven felüliek 70%-a, a 35–59 év közöttiek fele, azaz 50%-a sohasem járt iskolába.⁸

„Nekem nincs iskolám egy se. Még azelőtt, mikor én még gyerek voltam, nem kellett... Szeretném, ha többet tudnék, ha tudnék olvasni, nagyon szeretnék, de nem tudok. Ezelőtt, a másik rendszerben jártam én napszamba míg fiatalabb voltam, akkor kaptam egy kis terményt mindig, azt vettünk egy malacot, aztán levágtuk azt abból éltünk.” (R. I.)

1961 utáni törekvés az, hogy legalább a négy elemi végezzék el a cigány tanköteles korú gyerekek. Országos viszonylatban a 20–24 éves cigányok 54%-a, a 15–19 évesek 57%-a nem jutott tovább az általános iskola 5. osztályánál.⁸

Tudjuk jól, hogy a két-három osztály elvégzése nem jelent írni és olvasni tudást. Hosszabb szövegek összefüggéseinek megértéséhez ez nem elégséges. A középgenerációt jelentő szülők is még a telepen nőttek fel, a tradicionális életmódot élték. A falu törvényei szerint az asszony nem engedheti mélyebbre szállni ivadékainak sorsát, mint amilyenben ő nőtt. De ha mélyebbre szállni nem is engedi gyerekeit, szárnypróbálgatásukban tud-e segíteni? Hogyan tölti be egy-egy cigánycsalád szocializációs funkcióját?

„ – Hát olyan dolog, tudja, hogy őket az állam támogatassa, kijárják a nyolcadik osztályt, őket utána fizetik odafönt az iskolába, vagy kollégiumba mennek, vagy hát remélem, hát biztos, hogy elmennek.

– Maga akarja, szeretné?

– Én muszájítom. Úgy tessék elhinni, hogy hát ez kitűnő tanuló, Árpádnak hívják eztet, az elsőben is annyi volt. Ha a kitűnő tanulóval nem megy tovább, hát az eggyessel menjen? Minden nap rájuk vágok én.

– Magát is megverték gyerekkorában?

– Nem is egyszer! Meg van olyan, amikor megérdemlik. Árpád is, ha nem olyan jegyet hoz, amelyet kell, adok én neki is. Megverem én mindegyiket.” (B. Gy.-né)

„Ahány fekete pontot hoz a kicsi, annyit cikkantok ollóval a fülibe.

– Ez mit jelent?

– Csinálok egy kis csonkítást.” (Sz. M.)

„Hát átlagosan négyes a hetedikes, habár én soha a ceruzát meg nem fogtam a kezibe, megnéztem amikor leírta a leckét, dehát és már most nem is értek hozzá, most már más minden. Még az elsős-kisfiammal se nagyon tudok foglalkozni, mert olyan új, új matematikát meg miegymásokat használnak, hogy én nem értem, tényleg nem értem.” (Sz. I. interjújából)

A tanköteles korú cigánygyerekek beiskolázása a kimutatások szerint egy évtizede 100%-os. A tényleges gyakorlat is ez lenne? De ha közel is áll ehhez, tudjuk, hogy a lemorzsolódás is megközelíti a 100%-ot. A nyolc osztályt a cigánytanulók 2-3%-a végzi el.

Matolay Magda és *Vekerdi József* szerint az 1969–70-es tanévben összesen 150 gimnáziumi és kb. 500 szakmunkás cigánytanuló volt, általában a nem telepi cigánygyerekek közül kerültek ki. (A cigánylakosság akkori összlétszáma a becslések szerint 200–300 ezer között volt.) A tanulmányi eredmények átlagosan elégséges szintűek.⁹

Nem dönthető el pontosan, hogy a gyógypedagógiára járók – akikre a „szellemi fogyatékos” „debil” stigmatizáló jelet könnyen ráragasztják – valóban értelmi fogyatékosok-e? Az esetek egy részében inkább arról van szó, hogy a kunyhók szűk világa egy másfajta ingervilágot jelentett, egy az iskoláétól idegen jelrendszert. A taktilis ingerek, a testközelség, a verbális készség hiánya és az absztrakciós, fogalmi gondolkodásra készítő iskola közötti feszültség megterhelő, nem egy esetben sokkos, vagy huzamosabb stresszes állapotot vált ki. A jelenlegi iskolarendszerben ez elég ok lehet arra, hogy a gyógypedagógiára irányítsák a „problémás” tanulókat.

Jövőkép

A fiatalabb és a középgenerációhoz tartozó szülők gyerekeikkel kapcsolatos jövőképét átgondolt tervek helyett inkább remények jelentik. A szakmunkássá válás perspektíva.

„ – A hetedik osztályos az 3,8 volt, a másik, ő a legjobb, ő négyes.

– És hova, mire szánják őket?

– A nagyobb fiú az autó és motorszerelő szeretne lenni, vagy mezőgazdasági gépszerelőnek szeretne menni, egy éve van még hátra.

– És itt a közelben ki tudja tanulni a szakmát?

– Hát Mezőtúron, vagy Kisújszálláson, oda menne a gyerek.” (R. I.)

A homályosabb, bizonytalanabb vágyak:

„Ide csak hazalátogatni gyöjjenek. Elmennek Pestre, azt majd tanulnak, vagy arra Szolnok fele, azt az isten majd megadja a szerencséjüket. Hát minek kéne a nyomorúság; már azt mondja meg! Meg hát ezért annyi gyerekük se legyen, mint nekünk van, hanem egy-egy nekik, azt jól van.” (B. Gy.-né)

„Nagyon jó tanuló volna az iskolában is, azt mondják neki, hogy ő nagyon hamar megtanulna. Neki nagyon jó feje van, úgy látszik. Továbbtanuló akarna lenni, az. Osztán most majd az apukája hívja őket 12-én tárgyalásra Füredre. Ő majd azt mondja az apukájának, hogy ő más nőket jobban szeret, mint a saját fiát? Hát akkor erre gondoljon, hogy ő még felső tanulónak akar menni.” (R. K.-né)

„Az osztályfőnököm volt itt a lakásunknál, és azt mondta az anyunak, hogy menjek továbbtanulni, van hozzá eszem. Mondta az anyu, ő engedne, csak miből? Nincs keresőnk se.

– Te szerettél volna továbbtanulni?

– Igen nagyon szerettem volna.

– Nagyon?

– Igen, bánatos voltam, volt két barátnőm, aki tényleg segített volna, akik most hazajárnak és még tartjuk a kapcsolatot. Engem is felvettek csecsemőgondozóra.

– És nem engedett el anyu akkor sem, mikor felvettek?

– Nem. Ő csak azt hajtotta, hogy nincs miből.” (P. T.)

Az iskolában beszélgetek tanáraikkal, H.R. mondja el, hogy négy nyolcadik ment ki a keze közül, a cigánygyerekek mind beiskolázásra kerültek, de egy kivételével, aki lakatos és hegesztő-, valamennyien otthagyták a szakmunkásképző intézetet, nem bírták a rendszerességet, a távollétet, az otthontól való elszakítottaságot.

Hogyan telnek az esték?

Ha korán besötétedik, ősszel és télen kihalt a falu. Csak a presszó és a kocsmá előtt van zsinat. Az emberek behúzódnak házaikba, a függönyök mögöl a tv kékes fénye dereng. A kutyák megugatják a járókelőt. Ha késő esti órában be akarok jutni egy házhoz, hosszas kiabálás után nyílik csak az ajtó. Az utolsó busz Tiszafüred felé kilenc óra előtt pár perccel elmegy, s utána már se té se tova. Az itteniek nem járnak el estelente. Tévét néznek, néha-néha átruccannak egymáshoz névnapkor, ünnepkor, vagy vasárnap, de éjszakába általában nem nyúlnak ezek a tanyázások. A fiatalok szombat esténként a klubkönyvtárba mennek, diszko van.

Könyveket csak elvéve láttam a cigányok otthonaiban. Egy-egy meséskönyvet, Ablak zsiráfot olyan házakban, ahol kisiskolás van legnagyobb örömeikre igen. N. Lajoséknál, ahol mindkét fiú elvégezte a nyolc általánost, egyikük szakmát is tanult, szakkönyveken kívül szépirodalmat is találtunk. Mikszáth, Berkesi, Albatrosz-könyvek. Hogy ez inkább könyvkocsmá? De azért betűszeretet, hátha a választék majd bővül.

Egy másik házban:

„ – Nincsenek könyveik?

– Csak táskába valók, iskolakönyvek.

– Igen, de olyan olvasnivaló könyv?

– Hát tudja jár az újság...a Néplap, meg szoktam venni Szabad Földet csütörtök fele.

– Könyvtárba szokott járni?

– Én nem, csak a gyerekek. Nekem is hoznak. Mindegy az énnekem mit. Én amit olvasok, utána úgyis elfelejtem.” (I. L.-né)

Könyvtár

A klubkönyvtár a falu centrumában helyezkedik el, 69 m², két helyiségből áll. A könyvtári olvasók száma 1980-ban 198, 1984-ben 253. A könyvtárosok gyakran cserélődnek. A gyerekek, míg iskolába járnak könyvtártagok, kölcsönöznek is, de a cigány-

gyerekek, miután befejezik az iskolát nem járnak többé a könyvtárba, csak esetleg rendezvényre, diszkóba. 1987 januárjában tanúja voltam annak, hogy a könyvtáros milyen türelemmel, odaadással foglalkozott a cigánygyerekekkel. Sok a vissza nem hozott könyv.

„Az I. családnak például van egy nagy csomó adóssága, mert a gyerek, amint kikerült az iskolából, a könyv ott maradt, nem tudták visszahozni. Közben itt is személycserék voltak, egymásnak adtuk át a tasakokat. No most meglehetném azt, hogy felszólítom őket, letiltás meg ilyesmi. Én nem találok értelmét. Lehet, hogy magam ellen is dolgozom, de megpróbálok szólni úgy, hogy itt lakom, találkozunk az iskolában, boltban. Beszélgetni nem olyan reménytelen. Ha én őket elvadítom, többet nem jönnek be.” (S. I.-né, könyvtáros)

A Tiszafüredi Városi Könyvtár igazgatója Tiszaigar könyvtár eltartó képességét viszonylagosan hátrányos helyzetűnek minősíti; a népeség fogy, az iskolázottsági viszonyok kedvezőtlenek, a lakosság foglalkoztatottsága a megyei átlag alatt van.

A hetvenes évek vége felé több ízben szervezett olvasótábort, mesetábort a tiszafüredi járáshoz tartozott települések cigánygyerekei részére.

„– Hogyan jött a gondolat?

– Akkor optimistább volt a szakma. Tíz évvel ezelőtt meg voltunk győződve arról, hogy a könyvtár gyűjteménye, szolgáltatása és a könyvtárosok lelke az képes kéremszépen önmagában más tényezők jelenlétével, vagy akár hiányával is értéket teremteni. Szóval frissebb volt a diploma... magam is egy ilyen erősen szociológiai, könyvtárpolitikai eresztsű diplomamunkát csináltam 1973-ban, akkor egy olyan világ volt... Ki kellett törnie a tiszafüredi városi könyvtárnak és presztizst szerezni a városi intézményi hierarchiában” (részlet a városi könyvtárigazgatóval készült interjúból).

Az 1980 nyarán Tiszaörsön, a járási cigánygyerekek olvasótáborában elhangzott beszélgetésekből idézek¹⁰.

„Tudtam tanítónéni... tudtam, hogy ez olvasótábor lesz, mert N. tanítónéni már ezt nekünk mondta, és őt szeretjük mi az iskolában... Igen tanítónéni, szívesen jöttem ide, mert itt tanítónéni, játszunk, fürdünk, kicsit tanulunk is, foglalkozunk. Beszélgettünk József Attiláról, meg József Jolánról, a nővéréről, meg megjegyeztem tanítónéni a Kun Jánost, azokat a balladákat... az Ágnes asszonyt, a Fehér Annát...” (Juli)

„Olvasni? Kicsit szeretek. Meséket. Sárkányost, tündérmeséket, meg királyost. Otthon a „Kincskereső kisködmönt” olvastam, meg amikor Nagyvisnyón voltunk az olvasótáborban ott is kaptunk könyvet, azt is olvastam... Annak a címét már elfelejtettem. Ide az olvasótáborba volt kedvem jönni... Azt mondta apám, hogy mehetek... Apám nagyon szeret engem, mert ez az egy lánya van. Tanárnéni, már három lánya lett volna apámnak, de az egyik halva született, a másik két éves korában halt meg... Apám nem nőült meg még most sem, nem is szeretném... (Hajnalka)

A tiszafüredi járásban 1981-ben volt az utolsó olvasótábor cigánygyerekek számára. A sikerélmények után felhalmozódtak a kudarcérzések.

„Elkezdtek vakargatni ennek a dolognak pedagógiai, élettani, szociológiai, szociálpszichológiai vetületeit, és úgy adódtak a dolgok, hogy gyerekek, mi tulajdonképpen hályogot operálunk... A hal úszik most is, evickél úgy ahogy, becsületesen el kell végezni ami adódik, de nem tudom a világot megváltani, megváltoztatni, nem az történik, amit szeretnék, nem az történik, amit akarok. (részlet a könyvtárigazgatóval készült interjúból)

A jószándék nem hiányzott az olvasótáborok szervezőiből, de a feladat – ugyanis a folyamatosabb gondozás igénye is felvetődött – meghaladta az erőket, a hályogkovács szerepet pedig továbbra nem vállalták. Talán mélységesen mély volt a kút, amibe bele-néztek.

Summa, summárum

A cigányok élete munkalehetőség, a kereset, a jövedelem, az iskolázottság, a jó lakás, a ruházkodás és a változatos étkezés hiányával jellemezhető. E konzistensnek tűnő rendszert egy eleménél sikerült megbontani, ez a valamivel jobb lakás. A rendszer stabil elemét jelenti még mindig az alacsony iskolai végzettség, korlátozott kódhasználat, s ennek következménye, hogy a társadalmi kommunikációs folyamatban nemigen tudnak részt venni.

Ahogy mindennapi életükben a stabil, hosszú idő alatt akkumulálható „tőke” jellegű javak nem játszanak szerepet, munkájukban nem a felhalmozott ismeretek dominálnak. A fogyasztás és életkeretek bővített akkumulációját többségük alig-alig ismeri. Akik ahhoz szoktak, hogy megélhetésük pillanatnyi és esetleges, a jövő számára nem kamatoztatható lehetőségektől függ, azok hogyan láthatnák meg, hogy kímélni kell önmagukat, hogy rövid ideig tartó, pillanatnyi előnyök nem alapozzák meg helyzetük javulását. A folyamatos, belső erőforrásokat, és az építkezés állhatatosságát, a holnapra gondolást nem ismerik.

Csoportjaik évezredekken át főként fogyasztásra orientált csoportok voltak, a hagyományos mesterségek produktumai csak az alacsony életlehetőségek újratermelését tették lehetővé. Az objektív körülmények, a történelmi, tradicionális okok és a rétegszolidaritás egymást erősítve képeznek akadályt, és nehezítik a felemelkedést.

Kurt Lewin a diszkriminációs konfliktusok elemzésekor beszél arról a bizonytalanság érzetről, amely azokban indukálódik, akik átlépik a szociális csoportok közötti határvonalat. Bizonytalanok egyfelől abban, hogy hozzátartoznak-e az új csoporthoz, amelybe lépni kívánnak, másfelől elbizonytalanodnak abban is, hogy mennyiben tartoznak ahhoz a csoporthoz, amelyet elhagynak.¹¹

Ha a cigányság telepen, vagy egy tömbbe épült „cs” házakban él, a határvonalat ők is, nem cigány környezetük is erősen észleli, a helyzet egyértelmű, földrajzi határaik éppúgy kijelöltek, mint szociális határaik. Ez a korlátozott mozgástér egyrészt feszültségeket hoz létre, másrészt a csoport megóvja érintetlenségét. Ez magyarázatul kínálkozik arra, hogy a nagyobb városokban kialakult telepek miért jelentenek olyan masszív szubkultúrát, valamint a faluban telepen élő cigányság életmódja miért adaptálódik nehezen a paraszti életmódhoz.

A telepről történő kikerülés mozgósít az asszimilációs cél irányába, ugyanakkor a régi szokások felszámolása erős konfliktusokat okoz. Ez interpszichés zavarnak tűnhet, pedig a környezet reakciója: mindkét környezeté. A nem cigány környezet a közeledésre gyakran válaszol elzárkózással. A cigány környezet szintén nyomást gyakorol a távozóra, akadályt gördít a kilépő útjába, nehezíti a csoportthatar átlépését. Iskolázatlanul,

alacsony műveltséggel, a kommunikációs készség hiányával a falu, a környező társadalom életében való részvétel is félelemmel terhes remény¹².

„Nem tanítottak a szüleim annak idején, hogy nahát én is lettem volna egy olyan értelmes, egy olyan ember, mint a többiek, hogy nahát tudnak írni, meg olvasni. Egy újságot elébem tesznek, vagy hát hiába teszi elébem, úgysem tudom elolvasni, fölösleges...”

Mert ha egy kicsit értelmezném a politikát, vagy tudnék hozzá a politikához, akkor már egy másforma ember is lett volna belőlem... Voltak itt ilyen gyűlések... akkor én is hozzá tudtam volna szólni.

– Nem szólt hozzá?

– Nem szóltam, mert a szótehetségem nem olyan, mint egy olyan embernek, aki írni, olvasni tud. A szótehetségem sokkal gyengébb, hogy nahát hiába kezdenék el egy problémát kifejezni magamból, lehet, hogy ők rosszul értenék, vagy mit tudom én, és akkor nem úgy fejezi ki magát az ember, és akkor volt abban az időben olyan is, hogy több embert innen Tiszaigarról is elvittek, mert nem olyan, hogy félreértették... vagy mert nem tetszett, amit mondtam.” (R. I.)

Tiszaigar alsófokú település, nem fejlesztik, az elnéptelenedés vár rá, legalábbis hosszabb távon. Előrepszik. A falunak juttatott szerény javak is utolsósorban érintik a cigány lakosságot, hiszen a hierarchiában legalul jut hely számukra. A beilleszkedés során azokat a helyeket foglalják el, amelyekre a nem cigány lakosság nem tart már igényt. A faluba költözés, a jobb lakásviszonyok kétségkívül az első lépést jelentik egy magasabb civilizációs szint eléréséhez. Az elhelyezkedési lehetőségek az iskolázottság, a jövedelem tekintetében nagyok a lépéshátrányok. A falu közösségi életében való tényleges részvételtől mérföldek választják még el őket, ugyanakkor saját szerves közösségük melege kihűlt.

JEGYZETEK

1. BAKÓ Ferenc szakszerűen részletezi ezeket a foglalkozásokat ld: – – A tiszai cigányok fémművészége.
2. CSALOG Zsolt írta le a telepek három morfológiai típusát
 - a.) originális zárt telepek (hagyományos építkezéssel)
 - b.) pszeudo telepek, nem teljesen zárt koncentrátumok (nem tradicionális épületekkel)
 - c.) szórványok, magyar településbe ékelt szegmentumok (normál falusi, illetve városi épületek-lakások)
 ld: – – : A Szolnok megyei cigányok helyzete
 in: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról 86–116. p.
3. Az 1971-es vizsgálat megállapította, hogy a cigányok 30%-ánál az egy helyiségre jutó személyek száma 4,5 vagy annál több, csak 17%-uknál jut minden személyre egy fekhely, 16%-uknál pedig az egy fekhelyre jutó személyek száma háromnál is több.
 ld: Kemény István: A magyarországi cigányok helyzete i. m. 24. p.
4. HALL, E.: Rejtett dimenziók Budapest, 1976. Gondolat. 275 p.

5. A tippan olyan pázsitfű-féle, amely nedves réteken, árterületeken nő. A belőle kötött meszelőnek az az előnye, hogy nem hagy csíkot a falon.
6. A jellemző cigányfoglalkozások esetében a tevékenység sajátos, egyedi jellege, kis volumene, korlátozottan piaci jellege következtében elsősorban nem gazdasági tényezők, hanem társadalmi viszonyok (erők) határozzák meg az árakat. Egyes esetekben a cigányok ügyességgel, ravasszággal „jól is járhatnak”, de többnyire ők húzzák a rövidebbet, a környező magyar társadalom határozza meg, hogy milyen szinten élhetnek. ld: RUPP Kálmán i. m. 75–76.p. v.ö. HAVAS Gábor: Korábbi cigányfoglalkozások in: Cigányvizsgálatok Budapest 1982.Művelődéskutató Intézet 161–181.p.
7. Az 1971-es vizsgálat szerint jelentős különbséget mutat a családokon belüli keresők és eltartottak aránya. A 100 keresőre jutó eltartottak száma a magyar háztartásokban 82, a cigány háztartásokban viszont: 224.
8. Az adatok a már többször idézett 1971-es vizsgálatból valók.
9. MATOLAY M. – VEKERDY J. cigánytelepekről szóló írását ld. Valóság 1970/12. sz. 38–49. p.
10. GAÁL Sándor tette közzé az 1980-as cigány olvasótábor beszélgetésének néhány részletét. „A házunkat nem mondhatnám valamilyen szépnek” címmel. Ld. Jászkunság. 1982/3. sz. 17–25. p.
11. LEWIN, K.: Csoportdinamika Budapest, 1975. Közgazd. K. 513 p.
12. VEKERDI József: „Nemzetiség vagy életforma” c. tanulmányában nagy tér- és időbeli kitekintéssel, széles szakirodalmi bázis felhasználásával argumentálja azt az álláspontot, hogy az életforma jellegzetességei adják a cigányság sajátos vonásait. Problémánk szempontjából különösen érdekes fejtegetése arról, hogy a közösségi gondolkodás- és viselkedésformák családi szinten maradtak. Éppen ez a magyarázata annak, hogy a család szükségletrendszere szabja meg az iskolai tudáshoz, műveltséganyaghoz való viszonyt is. A család szűkebb kontextusi háttéréhez kapcsolt korlátolt kód elégtelen, a kidolgozott kódot használó nagyobb közösséggel folytatandó eredményesebb kommunikációhoz ld.: Forrás 1984. 3. 44–65. p.